

УДК 316.613

“ТІЛЕСНІСТЬ” В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

С. В. Тупикова

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
просп. Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, Україна, 49010, susanna111287@yandex.ua*

У статті зосереджено увагу на існуванні двох груп факторів (екзогенного та ендогенного характеру), що впливають на зміни у внутрішній логіці сучасного соціологічного теоретизування і на зміну домінуючих дослідницьких позицій та наукових інтересів у тому, що стосується соціологічної інтерпретації людського тіла та його соціальних вимірів. Автор звертає увагу на специфіку і спрямованість наукового теоретизування середини ХХ століття з точки зору об'єктивації в цьому процесі особливостей соціокультурної ситуації постмодерну, з урахуванням загальної проблематизації тілесності в соціологічному дискурсі.

Ключові слова: соціологічне теоретизування, проблематизація, тілесність, соціальна дійсність.

Сучасне соціологічне теоретизування можна охарактеризувати не як жорстку конструкцію, в основі якої лежить певна домінуюча теорія чи дослідницька програма, а більшою мірою як різнопланову єдність множини теоретичних підходів до пояснення соціальної реальності. Ця множина історично представлена опозицією соціологічного реалізму та номіналізму, а також стрімко популяризованою в останні десятиліття парадигмою конструктивізму.

Сьогодні можна зафіксувати зміну дослідницьких програм у посиленні інтересу до мікросоціальних явищ і процесів та особливого акценту на ролі “суб’єкта”, на його щоденному житті, про що свідчить загальна переорієнтація соціології на “дрібноформатні” теми.

Так, в сучасних умовах активного становлення нових соціологічних парадигм усе більший інтерес викликають ідеї неklasичної соціології, де головною ланкою виступає новий “людиноцентризм”. Йдеться про те, що в межах сучасного соціологічного теоретизування спостерігається парадигмальний поворот у вивченні щоденного життя людей, у якому найбільший інтерес для дослідника представляє тематика кохання, дружби, сексуальності, а відповідно, підвищується інтерес до проблематики тілесності [7, с. 4].

Передбачається, що на процес змін у внутрішній логіці сучасного соціологічного теоретизування і змін домінуючих дослідницьких позицій та наукових інтересів можуть впливати дві групи факторів. *Перші з них мають ендогенний характер* і вони стосуються внутрішніх протиріч дисциплінарної структури наукового дискурсу, тобто мають іманентну природу і звернені до інтелектуальних тенденцій розвитку науки. Тому, соціологічне теоретизування як елемент поля соціології можна розглядати як відносно

автономне поле, простір “ставок”, правил взаємодії (“гри”) і реалізації специфічних інтересів учасників цієї взаємодії – дослідників, де важливою є наявність капіталів, габітусу і знання правил гри. Відповідно до вказаних параметрів може відбуватися зміна домінуючих наукових позицій в соціологічній спільноті. Виходячи з цього, причинами зміни парадигм в соціології можуть бути, по-перше, неспроможність попередньої дослідницької програми пояснити актуальну соціальну реальність, а по-друге, поява молодих дослідників з інших галузей знання, тих, хто у такий спосіб намагається трансформувати поле позицій у символічному просторі і зайняти домінуючі позиції.

Другу групу становлять фактори екзогенного змісту. Тут важливим є з’ясування “якості” соціокультурних процесів, що трансформують основи наукового теоретизування і практик концептуалізації в ситуації сучасного суспільства і пов’язані зі зміною характеристик самого соціального життя, соціальної реальності, які більше неможливо адекватно описувати за допомогою застарілих підходів. Таким чином, динамічний характер соціологічного теоретизування в специфічному контексті конкретного суспільства передбачає залученість процесів концептуалізації в сферу дії екзогенних процесів – коли адаптація до мінливих умов соціокультурної ситуації може сприяти трансформації дослідницьких практик.

Саме друга група факторів, ті з ним що мають екзогенний характер, і являють собою сукупність економічних, політичних, соціальних, культурних, ціннісних характеристик конкретного суспільства в конкретний період свого розвитку є, на наш погляд, первинною в процесі проникнення нових концептів у соціологічний дискурс, а в результаті і в процесі формування нових сфер знання. Відтак мета статті полягає у виявленні якісних змін соціальної реальності середини ХХ століття, які стали свого роду каталізаторами осмислення проблематики тілесності на рівні соціологічної рефлексії.

В науковому просторі пошуків інтересу до проблематики тілесності спостерігається саме з середини ХХ століття і представлене більшою мірою західною соціологічною думкою, а саме працями М. Мерло-Понті (феноменологія тіла), І. Гоффмана (практики презентації тіла), М. Фуко (політика тіла), М. Мосса (техніки тіла), М. Фітерстоуна, Б. Тернера, А. Франка та ін.

В результаті важливою стає фіксація низки суттєвих економічних, соціальних, культурних, політичних, демографічних, ціннісних, етичних, естетичних факторів, які з одного боку вплинули на зміну ставлення індивідів до власного тіла на рівні масової свідомості, а з іншого боку стали детермінантами, специфічним фоном проблематизації тілесності на рівні соціологічного осмислення.

Відзначимо, що об’єктивні економічні передумови зміни ставлення до тілесності на рівні масової свідомості пов’язані з логікою розвитку капіталізму кінця 1950-х – початку 1960-х рр., а саме з його переходом в принципово нову фазу свого розвитку, коли на зміну епохи масового виробництва приходить постіндустріальна епоха, яку П. Друкер назвав такою, що “не має закономірностей” [3, с. 47]. Головні особливості цієї епохи – якісне прискорення темпів науково-технічного прогресу, підвищення рівня добробуту, що було досягнуто в розвинутих капіталістичних країнах; різкий ріст частки послуг порівняно із часткою товарів; підвищення диференційованості продукції та ін.

Зростання ролі сфери послуг призвело до зникнення традиційного робітничого

класу і до розвитку нового стилю життя, для якого характерним стає акцентування уваги на споживанні та дозвіллі. На початку 60-х років соціологи починають говорити про нову “цивілізацію дозвілля”, де “витрати часу орієнтовані на самореалізацію особистості як на кінцеву ціль”. За твердженням Е. Морена, “етика дозвілля розвивається на шкоду етиці праці і поступово стає елементом масової культури” [5, с. 6].

В постіндустріальну епоху вказані особливості отримали ще яскравіший вияв, породивши низку специфічних соціокультурних наслідків, серед яких далеко не останнє місце за своєю значимістю займають практики індивідів, пов’язані з підвищенням уваги до власного тіла. Серед яких відзначимо масову стурбованість хорошою фізичною формою і красивим тілом. Це явище переростає в комерційний і споживацький інтерес до тіла, на підставі якого розвиваються відповідні соціальні інститути з низкою професійних спеціалістів: візажистів, стилістів, дієтологів та ін., в результаті чого відбувається активний розвиток індустрії “тілесної краси”. Крім того, ріст матеріального добробуту і розширення часу дозвілля призводить до поширення практик відвідування спортивних клубів, фітнес-залів; підтримку правильного режиму харчування, що призводить до формування тілесних канонів як загальноприйнятих легітимних стандартів людського тіла, активно пропагандованих засобами масової інформації.

Крім того, важливу роль в самому процесі зміни ставлення до власного тіла на рівні повсякденності відіграли фактори, які можна визначити як політичні, *тобто такі, що мають безпосереднє відношення до сфер управління* політичним життям суспільства, а також способів сприйняття іміджу і образу політика. Так, можна констатувати, що у другій половині 70-х рр. XX століття відбуваються два взаємопов’язаних процеси: з одного боку, відбувається послаблення віри в політичні ідеї, ідеології і силу колективних дій, розчарування в можливостях суспільства, з іншого – поширення рухів і практик, які шукають сенс у сфері індивідуального – в т.ч. у зверненні до людського тіла. Різноманітні практики, спрямовані на “звільнення” людини, звернення до його глибинної підсвідомості, ілюструють ріст інтересу до тіла. “Спад вірувань тягне за собою посилення важливості сьогочасного, “відчутного”: жити краще, не старіти, займатися своїм тілом – такими є нові цінності” [1, с. 35]. Таким чином, якщо у період кінця XIX початку XX століття визначальним мотивом проголошували зміну суспільства, то сьогодні тенденція наукової та буденної свідомості виражається у більш індивідуалістичній та гедоністичній формі: “потрібно змінити себе для того, аби насолоджуватися життям” [1, с. 41].

Крім того, в теорії управління поступово формуються уявлення про те, що якщо раніше “облаштування суспільства дуже мало орієнтувалось на тілесну людину, на врахування її особливостей у розробці соціальних норм, правил, ритмів то нова управлінська система має насамперед дати можливість реалізації “нарцистичної енергії” кожного індивіда” [5, с. 12].

Крім об’єктивних економічних та політичних чинників, що стали передумовою зміни ставлення до тіла слід відзначити і ті зміни, які торкнулися ціннісної свідомості та потягли за собою специфічні форми сприйняття тіла. На зв’язок між занепадом аскетичних цінностей праці і ростом цінностей чуттєвості та задоволення, пов’язаного із дозвіллям, вказував і Д. Белл у книзі “Культурні суперечності капіталізму”. В іншій своїй

книзі (“По той бік Модернізму”) Д. Белл, аналізуючи процес трансформації цінностей в ході еволюції західної культури, виділив три типи ціннісних систем, характерних для західної культури на різних етапах її історії. Перший тип – це традиційна культура з характерним для неї культом розсудливості, функціоналізму, прагматизму, орієнтацією особистості на самообмеження, самодисципліну. Другий тип характерний для “модерністської” культури, коли традиційним цінностям протиставляється суб’єктивізм індивідуального “я”, спонтанна емоційність, прагнення особистості вийти за рамки інституційних і раціонально обґрунтованих форм життя.

Третій тип ціннісної системи утвердився в сучасному суспільстві для якого все більш характерним є “постмодерністський” тип свідомості. В його основі, на думку Д. Белла, лежить переконання в тому, що лише “імпульс і задоволення реальні і тільки на них спирається життя”, що “розум – ворог, а бажання тіла – істина”, що “об’єктивна свідомість дурить і лише емоції мають сенс” [9]. Автор також стверджує, що модерністський підхід до раціональності поступово поступається “поп-культурі”, в якій інстинктивне заміщує собою всі інші культурні принципи. Отже, можна стверджувати, що трансформація ціннісної свідомості може виступати як чинник “повернення до тіла”, до чуттєвого, тілесного.

Окрім того, кінець ХХ століття ознаменувався істотними змінами у сфері сімейно-шлюбних відносин, трансформацією сфери приватного, інтимного життя. Наслідком подібних трансформацій стала криза сім’ї і загалом криза колишніх стандартів у сфері відносин між статями, що посилилася у період 60 – кінця 70-х рр. ХХ століття. У суспільстві спостерігаються такі тенденції як потяг до змін, до свободи, гедонізму та антитоталітаризму. В ЗМІ широко обговорюються теми сексуальної свободи, неавторитарної педагогіки, набуває популярності психоаналіз. У такій атмосфері формується нове ставлення до людського тіла, зокрема до проблем статі. Постає питання свободи статевого життя і одним із ключових мотивів стає: “сексуальне життя без зачаття потомства” [1, с. 28].

Соціальні зміни, пов’язані із трансформацією інституту сім’ї, сімейно-шлюбних відносин, які заторкнули сферу сексуального життя, стають основою виходу людського тіла на поверхню соціального життя; сприяють відкриттю людського тіла самою людиною. Причому відкриттю не у категоріях тіла-механізму, а у розумінні тіла як цінності, як джерела задоволення та естетичної насолоди.

Не менш важливою групою чинників, що поставили питання про тіло в центрі соціологічної проблематики, є трансформації, пов’язані із демографічною ситуацією в суспільстві. Як зазначає Б. Тернер, “старіння населення стало у багатьох країнах предметом турботи політиків та економістів, оскільки вважається, що витрати на пенсійне забезпечення, медичне обслуговування і житло для людей похилого віку негативно впливає на ринок праці” [4, с. 19].

Велику пересторогу викликають і інші демографічні зміни в структурі населення, зокрема, зміни кількісного співвідношення населення економічно розвинутих і відсталих регіонів, процеси депопуляції. Багато із цих проблем, і найперше, проблема старіння населення, є наслідком розвитку медицини і покращення медичного обслуговування населення.

Як зазначає Б. Тернер, “збільшення очікуваної тривалості життя є одним із елементів ширшого сценарію, до якого входять штучне запліднення, клонування, пересадка серця, мікрохірургія і прогрес фармакології” [4, с. 32]. На наш погляд, не менш важливу роль в цьому “сценарії” відіграє усе потужніша техніка пластичних операцій. Розвиток високотехнологічної наукової медицини, в тому числі, далеко не в останню чергу, естетичної медицини, породив низку філософських та етичних проблем. Таку ситуацію активного розвитку естетичної медицини можна розглядати як цілком природню, особливо із врахуванням суспільної тенденції, пов’язаної із пропагуванням ЗМІ культу молодості та краси.

В результаті дії всіх цих чинників ставлення сучасного індивіда до власного тіла стало іншим, ніж у минулі століття чи навіть на початку ХХ століття. Щоденна турбота про тіло набула нових, більш різноманітних та складних форм.

Результатом змін, що відбуваються, став той факт, що спеціалісти в галузі суспільних наук висувають гіпотези, що мають на меті осмислення інтересу до тіла в сучасному світі. На думку І. Бареля (1984), індивід перед обличчям соціального вакууму намагається знайти в собі те, що розраховував отримати від суспільства – спілкування і “партнерами” по діалогу може стати домашня тварина, якась річ, власне тіло. Ж. Донзело (1984) досліджує процес згасання політичних пристрастей в суспільстві і зміну цих пристрастей на щоденну турботу про побут, про приватне життя. Л. Фері, А. Рено (1987), Ж. Ліповецкі (1983) розглядають “нарцистичний індивідуалізм 80-х років”. П. Розанвалон (1988) детальніше аналізує цю тему, стверджуючи, що в 80-ті роки ідеологія і соціальні макрооб’єднання відступили на задній план. Роль таких суспільно-політичних сил, як профспілки, політичні партії, церква, політична система, зменшилась [5, с. 20–21].

Вчені Ф. Б. Юг та П. Барб (1987), розглядаючи феномен згасання інтересу до бажань суспільства, пишуть про триумф індивідуалістичної ідеології та індивідуалістичного суспільства, втіленого в новому способі життя і в зростаючій відосібленості людей. Виявляється що кожен має право шукати своє власне щастя. Все, що стосується здоров’я та тіла, займає в суспільній моралі важливе місце, “тіло стає предметом турботи і капіталом, який необхідно примножувати”. Ж. Бодрійяр (1986) говорить про незвичайне “очманіння”, яке з приводу тіла [5, с. 26].

Отже, в ході виявлення специфіки і спрямованості наукового теоретизування з точки зору об’єктивації в цьому процесі особливостей соціокультурної ситуації пост-модерну, було виявлено, що зміни, що тримають з кінця ХХ століття в соціальному, культурному, економічному житті суспільства призвели до процесів актуалізації та проблематизації “тілесного” як на рівні масових форм соціокультурних практик, на рівні щоденного життя індивідів, так і, у наслідку, на рівні наукової соціологічної рефлексії. В результаті, є підстави припустити, що саме якісні зміни соціальної реальності стають фоном реалізації процесу поступової інкорпорації проблем “тілесного” в простір сучасної соціології, призводить до процесів концептуалізації “тілесності” і становлення її у якості об’єкта дослідницьких інтересів соціологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гидденс Э.* Трансформация интимности / Э. Гидденс. – СПб. : Питер, 2004. – 208 с.
2. *Гофман А.* Мода, наука, мировоззрения: о теоретической социологии в России и за ее пределами / А. Гофман // Социологический ежегодник, 2009: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. – М., 2009. – 22 а. л. – 414 с.
3. *Друкер П. Ф.* Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы: [Пер. с англ. – М. : Совм. предпр. “Бук Чембэр Интернэшнл”]. – 1992. – 349 с.
4. *Тернер Б.* Современные направления развития теории тела / Тернер Б. // THESIS, 1994. – Вып. 6. – С. 137–169. (Bryan S. Turner. Recent Developments in the Theory of the Body. In: M. Featherstone et al. (eds.). The Body. – London, etc.: SAGE Publications Ltd., 1993, p. 1–35).
5. *Травайо И.* Социология телесных практик / И. Травайо // Sociologie des pratiques d’entretien du corps // Presses universitaires de France. – P., 1998. – 235 p.
6. *Турен А.* Социология после социологии / А. Турен // Социологический ежегодник, 2009: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. – М., 2009. – 22 а. л. – 414 с.
7. *Штомпка П.* В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С. 3–13.
8. *Aubert N.* ‘From a “Managerial” to “Managery” Approach to Organization / N. Aubert // Sociological Abstracts. – 1990. – №38/6. – P. 15.
9. *Bell D.* Beyond Modernism. Beyond Self-Arts, Politics and Will / D. Bell. – N.Y., 1977. – 232 p.
10. *Frank A.* Bringing bodies back in: a decade review / A. Frank // Theory, culture and society. – 1990. – Vol. 7. – № 1. – P. 131–162.

Стаття надійшла до редколегії 11.12.2012

Прийнята до друку 15.01.2013

**“PHYSICALITY” IN THE SOCIOLOGICAL DISCOURSE:
THE SOCIO – CULTURAL PECULIARITIES OF DETERMINATION**

S. Tupikova

*Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University,
Gagarin av. 72, Dnipropetrovsk, Ukraine, 49010,
susanna111287@yandex.ua*

This article focuses on the existence of two groups of factors exogenous and endogenous nature, affecting the changes in the internal logic of modern sociological theorizing and on the processes of change of the dominant research positions and scientific interests. The author draws attention to the specificity and orientation of scientific theorizing the middle of XX century from the point of view of objectification in the process peculiarities of socio-cultural situation of post-modernism, in the light of general problematization of physicality in the sociological discourse.

Key words: sociological theorizing, problematization, physicality, social reality.

“ТЕЛЕСНОСТЬ” В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕРМИНАЦИИ

С. Тупикова

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
просп. Гагарина, 72, г. Днепропетровск, Украина, 49010,
susanna111287@yandex.ua*

Данная статья акцентирует внимание на существовании двух групп факторов экзогенного и эндогенного характера, влияющих на изменения во внутренней логике современного социологического теоретизирования и на процессы смены доминирующих исследовательских позиций и научных интересов. Автор обращает внимание на специфику и направленность научного теоретизирования середины XX века с точки зрения объективации в этом процессе особенностей социокультурной ситуации постмодерна, с учетом общей проблематизации телесности в социологическом дискурсе.

Ключевые слова: социологическое теоретизирование, проблематизация, телесность, социальная действительность.